

funkcija filozofije u društvenom životu

Šta je smisao filozofije i njenih konstrukcija ili rekonstrukcija sveta? Kakvo je njeno mesto u procesu saznanja i kakva je njena uloga u društvenom životu uopšte? To su pitanja koja su filozofi doduše postavljali i odgovarali na njih, ali više radi drugih nego radi sebe samih. Filozofi ne moraju opravdavati svoju „profesiju“ i tražiti smisao svog rada, budući da je taj smisao njima jasan, jer ga sami daju i unose u svoju delatnost. Zato se oni u tome neće nikada međusobno složiti, ali to ih ne mora uznemiravati. Znatno veće brige zadaje im pitanje o smislu egzistencije uopšte i naročito ljudske. Ali kada govore o smislu i razlogu postojanja, onda su oni svesni da se ne tiče samo njih, čak ne ni prvenstveno njih. Reč je o nečemu što predstavlja problem čoveka kao svesnog bića. Govoriti o smislu filozofije, međutim, znači govoriti o smislu života i svega postojanja. Zato se razmatranje tih pitanja ne mora tretirati kao „svedočanstvo o nečistoj savesti filozofa“, kako bi rekao Lešek Kolakovski.

Ukoliko se filozofija shvati kao pogled na svet mogućna su po Kolakovskom četiri glavna stava. Prema pozitivističkim doktrinama, a to se ponekad javlja i u okviru marksizma, filozofija u klasičnom smislu mora nestati. Ono što još može ostati to je teorija nauke ili metodologija. Tako shvaćena, filozofija se mora razvijati prema obrascu samih nauka. Nauke su dovoljne da omoguće shvatanje sveta „bez stranih dodataka“. Na taj način se i materijalizam sa ovog gledišta pokazuje kao antifilozofski stav. Utoliko, kako to L. K. formulise, „filozofija u pravom smislu te reči je idealizam, naime, napor da se slika sveta obogati spekulativnim iluzijama i fiktivnim bićima. Kraj idealizma — kraj filozofije“ (str. 234). Drugi stav, koji L. K. naziva transcendentinalnim, shvata filozofiju kao potpuno autonomnu, sa svojim posebnim metodom, kao ravnu ostalim naukama po rigoroznosti i egzaktosti (ona to ili jeste ili mora postati). U ovom smislu shvaćena, filozofija nema pretpostavki, ona sve preispituje i svemu traži objašnjenje. Treći, tradicionalni stav, suprotan prethodnom, ukazuje na filozofiju kao specifičnu oblast u kojoj se prekoračuju granice svake posebne nauke i svih nauka skupa. Filozofija je sinteza ljudskih saznanja i utvrđuje najopširnije principe, stvara pogled na svet itd. Četvrti, funkcionalni stav, shvata filozofiju kao diskurzivni način izražavanja raznih pogleda na svet, ukazujući na njenu genezu i funkciju, njenu određenu izvesnim vrednostima koje se prihvataju, prema kojima se filozofija diferencira u razne pravce, škole itd.

Kolakovski smatra da upravo ovaj stav, ukoliko ističe društveno-istorijsku genezu i funkciju filozofije, zasluži najveću pažnju. On ukazuje na razne slike sveta u okviru ovog shvatanja filozofije: 1) sliku prema kojoj je ljudska vrsta rezultat dekadencije, degeneracije žive prirode, te sav tzv. progres treba samo da ublaži posledice takvog stanja (Niče, filozofija života); 2) frejdističku teoriju sublimacije, po kojoj je sve stvaralaštvo samo zamena za potisnute instinkte itd.; 3) egzistencijalistički stav po kome je filozofija oblik egzistencije, tj. način postojanja svesnih bića u tudem svetu, a nije napor spoznaje sveta. Za sva ova stanovišta filozofija pred-

stavlja terapeutsko sredstvo, koje može doprineti olakšanju posledica invaliditeta i otuđivanja nastalog na bazi suprotstavljanja prirode i kulture ili čoveka i stvari, tj. na osnovu strukture reifikacije.

U okviru ovog funkcionalnog shvatanja filozofije posebno mesto, izvanredno značajno, pripada marksističkom stanovištu koje je kao dopunski faktor unosi istoriju: „Smislaona celina koja nam omogućuje da funkcionalno razumemo aktivnost jednog filozofa to je struktura istorijske mistifikacije“ (str. 246). S tog stanovišta čovekovo postojanje nije fakat degeneracije već progresivne evolucije u okviru društvenog totaliteta u njegovom istorijskom kretanju.

Funkcija filozofije je društvena, a ne tiče se samo pojedinca. Štaviše, ona nije tu u prvom redu radi pojedinca nego radi društvenih grupa u okviru kojih nastaje. Filozofija je projekcija situacije istorijski određenih društvenih kolektiva (klasa itd.), u kojoj se utvrđuje srodnost strukturnih oblika društvenog života. Ali to nije samo tzv. „tehnička“ (ili školska) filozofija (ovaj je to najmanje), nego u prvom redu filozofija svakidašnjeg života, koja se prema prvoj odnosi kao govorni jezik prema gramatici. Ovaj odnos je među njima uvek bio takav, kao što je i filozofija uvek imala funkciju da izražava praktične odnose ljudi — međusobno i prema prirodi. Zato glavna pitanja filozofije kao pogleda na svet nikada ne iščekavaju iz nje nego se uvek iznova javljaju. Menja se samo ruho u kome se ona javljaju.

Briljantna analiza otkriva da „pitanja koja su vekovima mučila teologe žive još u našem umu u punoj svojoj snazi, bez obzira na to što ih mi danas formulišemo u nešto izmenjenom obliku“. Filozofija nikad nije oslobodila teološkog nasleđa, što svedoči o su tu ta pitanja predstavlja samo jednu nevestu formulaciju instinskih zagonetaka kojih se nismo uspeali da oslobodimo“ (str. 27), kao što su pitanja: mogućnosti eshatologije potpunog realizovanja prihvaćenih vrednosti ili po Marksu: „istinjsko rešenje borbe između egzistencije i esencije“, problem teodiceje odnosno racionalnosti — smisla i smera — istorije (opravdanjanja zla u istoriji njenim opštim tokom i krajnjim rezultatima, koji bi bili sasvim pozitivni: apsolut, istorijski progres, komunizam), pitanje praktičnog interpretiranja znanja (budući da nam je apsolutna stvarnost „po sebi“ nedostupna), problem dijalektike (svaki pokušaj određivanja onoga što je apsolutno vodi sukobu teza i antiteza, tj. antinomisama), problem celovitog objašnjenja sveta i substancijalnog karaktera prorbodne stvarnosti. To znači da se u svakoj filozofiji, ili u filozofiji svake epohe, skrivaju izvesna pitanja koja imaju dublji misao, kao i neki rezultati prema kojima se ne treba odnositi nihilistički. Štaviše, filozofija koja želi da se trajno održi mora stvoriti instrumente svog sopstvenog prevazilaženja i unapređivanja. Jedna od filozofija koje su takve vrste je marksistička. Njen osnovni organ je kritika. Doduše, princip univer-

zalne kritike, pored toga što ne daje pozitivne rezultate, vodi imobilizmu i dospeva u antinomiju lažljivca, jer samouvereno i dogmatički tvrdi nešto o nečemu što po njenom stanovištu ne može biti predmet sigurnih tvrdnji. Pa ipak, kritika je onaj metod koji je omogućavao i posledovao progres (na filozofskom planu, kao i na svakom drugom), ukoliko se suprotstavljala i razgolićavala sve što se proglašavalo za apsolut, što je pretendovalo na konačnost i predstavljalo se kao cilj i savršenost.

U tom smislu Kolakovski se izjašnjava za „filozofiju dvorske budale“, koja sve izvirgava podsmehu, a ne za „filozofiju propovednika“, koja razmahuje katehizisom (dva „najopširnija oblika intelektualne kulture“), jer ona prva demaskira sve što se smatra neprikosnovenim, nalazi smisao u onom što izgleda apsurdno, objedinjuje krajnosti i traži smisao suprotnih ideja, — to je dijalektička filozofija koja izražava nepoverenje prema svemu stabilnom, sve posmatra u procesu i prema prolaznoj stvari, kako bi rekao Marks. Propovedništvo, međutim, kao oblik egzistencije izražava „faktično trajanje stvarnosti koja više ne postoji“. Dok se filozofija propovednika na taj način predstavlja kao konzervativna, u filozofiji dvorske budale sagledavaju se i realizuju nove mogućnosti, koje tek počinju, i pre nego što faktički postoje. „Filozofija koja nastoji da se oslobodi svih apsoluta i koja nema perspektivu konačnosti ne može, po samoj prirodi stvari, predstavljati homogeni građevinu, jer nema temelja i ne želi da ima krov. Ona je podiranje postojećih građevina i rušenje postavljenih krovova“ (str. 57).

Međutim, da bi neko imao šta da ruši neophodno je da ima druga koji grade, a za gradjenje su potrebni čvrsti temelji. Solidne građevine uvek imaju jednu vrednost pred onima koje to nisu. Kao što nam je u svakodnevnom životu potrebno sklonište od nepogoda i pribežište u kome možemo naći izvesnu sigurnost i mir, što nam je neophodno za trenutne predaha u borbi sa nepoznatim, tako nam je na intelektualnom planu neophodno ono što nazivamo — pogled na svet, u okviru koga dajemo smisao svom postojanju i svetu u kome se nalazimo: to je oslonac našeg bivstvovanja, našeg pristanka na svet kao okvir svoje egzistencije. Ostavimo po strani spornu tvrdnju Kolakovskog da mi „možemo svet ili u celini akceptirati ili ga u celini odbaciti“ (str. 88), a ne polovino, što naravno ni za njega ne znači da se treba miriti sa svim negativnostima koje se u svetu sadrže. Postavlja se pitanje: da li i kako je moguće izgraditi zadovoljavajući pogled na svet, koji ne bi imao solidne temelje, ako dopustimo mogućnost da ne mora imati krov, tj. da nije dograden do vrha? A Kolakovski ističe potrebu izgrađivanja pogleda na svet. On kritikuje druge savremene filozofske poglede i prihvatata marksistički. Međutim, ovaj sadrži određen sistem vrednosti i zahteva njihovu realizaciju.

Mi možemo biti nedosledni u okviru izvesnog prihvaćenog sistema vrednosti, ali ne možemo egzistirati, a kamoli biti nedosledni, bez ikakvih prihvaćenih vrednosti. Tek kad imamo bilo kakvu etiku, pa makar i etiku bez kodeksa, onda možemo postaviti pitanje doslednosti ili nedoslednosti i pitanje određenog poteka (hijerarhije i preferiranja) datih vrednosti kojima osmišljavamo svoj život.

VLADISLAV TODOROVIĆ

siva beskrajnost

Čovekova sloboda je nesumnjivo vrednost, jedna od najviših. Dosljedno tome, oduka ili moć opredeljivanja i biranja nesumnjivo je nešto bitno ljudsko, jednako od bitnih egzistencijalnih odlika čoveka. Biti nedosledan prema nekom sistemu vrednosti, koji a priori prihvatamo (apstraktna odluka, koja može odvesti uspašljavanju savesti), znači biti dosledan u sprovođenju zahteva slobodnog odlučivanja prema suverenju i na osnovu analize konkretne situacije (konkretna odluka, u kojoj je savest stalno na oprezu). Ali da li treba biti toliko nedosledan u praktičnom životu, u odnosu prema prihvaćenom sistemu vrednosti, te da dozvolimo odbacivanje i uništavanje određenih vrednosti samo radi toga da bi se potvrdila čovekova moć da donosi konkretne odluke, makar i protiv sebe sama?

Tačno je da postoji „koeficijent cogito“, vezan za realizovanje vrednosti i za ocenjivanje moralnih situacija, tj. da se akt kojim neko akceptira datu obamozu, a koji je uvek ličan, ne da formulisati kao opšte pravilo, da postoji asimetrija dužnosti i zahteva, dužnosti i vrednosti. Ali istina je takođe da postoje vrednosti raznog ranga, da tako kažemo, i raznog stepena obaveznosti. Utoliko odluka u takvim slučajevima ne mora biti čisto „lična“, kao što ni ocena te odluke a njenih konsekvencija ne mora biti iracionalna. Slučajevi dvoumljenja u oceni moralnih postupaka nisu tako česti, a „elementarne situacije“, u kojima prestaje važnost „praktikovanja načela nedoslednosti na nedosledan način“ (str. 136), u stvari su najčešće.

Međutim, ovakva shvatanja Kolakovskog — ovo svakako treba naglasiti — izražavaju stav aktivnog angažovanja na strani progresivnih snaga, protiv mračnog pogleda na svet koji on u uspehom pobija. Napredak to većanstva s ovog gledišta znači: „proširivanje obima čovekove slobode, njegove kontrole nad uslovima vlastitog postojanja“ (154), to je proces zadovoljavanja sve šireg kruga potreba i nastajanja novih potreba, pri čemu „svaki korak napred otvara vidik na hiljade daljih“, a sloboda u tom kontekstu „sadrži u sebi ključ negativne aktivnosti“ (156) u kojoj se čovek ispoljava kao ličnost i u kojoj jedino može postati autentična stvaralačka ličnost, kroz proces svoje totalizacije u okviru društvene organizacije i u „permanentnom dijalogu sa društveno reifikovanim svetom“ (197).

Marksov program realizacije totalnog čoveka, kao ličnosti koja se realizuje svestranim stvaralaštvom, Kolakovski proglašava za utopijski, u situaciji kad podela rada i specijalizacija ne samo što ne pokazuju tendenciju gubljenja nego čak učvršćuju svoju vladavinu u najneotklonjivijim imperativnim oblicima“ (183). Ali ovo obrazloženje ukazuje da Kolakovski taj Marksov program nije shvatio sasvim ispravno i kao zahtev koji se dijalektički ostvaruje na sve višem nivou a da ne prestane da bude zahtev. U stvari, Marks ne postavlja kao cilj ukidanje svake podele rada uopšte nego takve koja je karakteristična za klasično društvo i dostiže svoju kulminaciju u kapitalizmu s tendencijom sve veće parcijalizacije čoveka i njegovog jednostranog razvoja. Ono što Marks hoće to je ukidanje podele na intelektualni i fizički rad, na rad upravljanja i rad izvršavanja, ukidanje krute vezanosti individue za određeno mesto u sistemu tehničke podele društvenog rada itd. U tom smislu, taj program se danas izvodi kao značajno društveno-istorijsko proces.

Shvatanja Kolakovskog su najspornija onda kada hoće da odredi Marksove teorijske stavove o svetu (u eseju Karl Marks i klasična definicija istine) i nastoje da istinu ne odredi ni kao odraz sveta niti kao organsko prilagodavanje. On pri tome doprepa na pozicije vrlo bliske pragmatizmu, jer ono što priznaje kao postojeće je i nezavisno od čoveka ne može drukčiji da shvati nego kao „haos stvarnosti“, preegzistencijalni haos, ili kao sirovu prirodnu gradnju, koja tek kao rezultat naše delatnosti dobija određene oblike i strukturu. Po njegovom mišljenju, Marksova misao da svest sačinjavaju prikazane stvari mogla bi se uopštiti i precizirati „u konstataciju da stvari predstavljaju reifikovanu svest“ (219).

Kolakovski smatra da Marksovo pravo gledište nije ateizam nego negacija ateizma, tj. uskraćivanje odgovora na pitanje da li je svet stvorio neko ko je izvan sveta. U stvari, Marksova filozofija je i u tom pogledu angažovana i to — treba naglasiti — na strani ateizma. Funkcija ove filozofije nije samo da omogući čoveku kao društvenom biću praktično i teorijsko opredeljivanje u odnosu prema svetu nego isto tako da bude sredstvo borbe protiv svih mistifikacija koje ometaju oslobođenje čoveka i ispoljavanje njegove stvaralačke delatnosti, što — ustoličeno — sam Kolakovski jasno ističe.

* Lešek Kolakovski: Filozofski eseji. Beograd, 1964.